

ВІД ЦІННІСНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ — ДО ФОРМУВАННЯ АКсіОМЕТРІЇ ПРАВА І ДЕРЖАВИ

Ю. ОБОРОТОВ

*доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент НАПрН України,
завідувач кафедри теорії держави і права
(Національний університет
«Одеська юридична академія»)*

Аксіологізація бачення правового і державного розвитку зумовлена багатьма факторами сучасного буття, але передусім вона пов'язана зі зміною ролі людини в системі соціальних відносин. Так званий антропологічний поворот для аксіосфери держави пов'язаний зі становленням можливостей подолання індивідом суверенітету держави на шляху до утвердження власного суверенітету, а для аксіосфери права це означає рух у напрямку до все більшої ситуативності правової сфери, наповнення її особистісним змістом і широким спектром використання правових цінностей в регулятивних цілях.

На цьому тлі продовжують з'являтися твердження, що цінності не можуть бути предметом юридичної теорії, а право — не сфера цінностей взагалі [1, с. 183, 185]. Можна вважати, що це — звичайне загострення проблематики аксіології права, яке завжди пов'язане з розвитком філософії права. Проте шановний скептик В. Малахов зазначає, що на рівні правових цінностей ми отримуємо нову картину співіснування правових культур і можемо говорити про сумісність різних культур [2, с. 437], чи стверджує, що цінностей у праві немає і є тільки міф про правові цінності [1]. Якщо виходити з міфу про правові цінності, то для аксіології права вони якщо і можуть бути використані, то тільки як цінності правосвідомості.

Таку позицію відомого філософа права можна пов'язати з традицією ставлення до права в суспільній свідомості, коли праву відмовляли у ціннісній характеристиці. Пригадується відома теза «віховців», представлена Б. Кістяковським, про те, що право не може бути поставлене поряд із такими цінностями, як наукова істина, моральна досконалість, особиста святість, а його відносність дає привід визначати так низько його цінність. Понад те, «російська інтелігенція ніколи не поважала права, ніколи не бачила в ньому цінності» [3, с. 109–110]. Показовим є його висновок, що російська інтелігенція повинна прийти до визнання, поряд з абсолютними цінностями особистого самовдосконалення і морального світопорядку, цінностей відносних, зокрема найбільш звичайного, але міцного і непорушного правопорядку [3, с. 135].

© Ю. ОБОРОТОВ, 2012

Розбіжності під час розгляду права і держави між філософами та юристами неминучі. Однак потрібно бачити існуючу актуальність ціннісної характеристики права і держави, коли ці явища, з одного боку, виступають як цінності, які водночас, з іншого боку, використовуються для закріплення, ієрархізації, інформування, перерозподілу та забезпечення існуючих цінностей.

Сьогодні аксіосфера права й аксіосфера держави – найважливіші напрямки не тільки осмислення інструментальної цінності права і держави, а й, що є більш значущим, визначення їхнього ціннісного сенсу в умовах зміни ставлення до них як із боку окремих осіб та соціуму в цілому, так і окремих інституційних утворень.

Інтерес дослідників до використання розробок аксіології у сфері юриспруденції, що значно зростає в наш час, – це відображення прояву неспроможності раціоналізму права і держави, того кризового стану, в якому сьогодні особливо перебувають законодавче право і національна держава. У зв'язку з цим можна стверджувати, що традиційне зведення філософських аксіологічних проблем до тих, які стосуються тільки права і пов'язуються з існуванням такої галузі філософії права, як аксіологія права (правова аксіологія), навряд чи охоплюють весь спектр ціннісних аспектів юридичного буття.

Сьогодні для юриспруденції є досить значущими як ціннісна характеристика права, так і ціннісна характеристика держави, оскільки ці дві сторони юридичної основи розвитку сучасного світу тісно пов'язані з інтенсивними процесами змін і потрясінь, зумовлених індивідуалізацією і глобалізацією суспільства. Все це може бути виражене в постановці питання не тільки про спроможність права і держави в нових умовах залишатися надійними засобами забезпечення свободи, порядку, цілісності, справедливості і безпеки, а й визначення їхнього ціннісного сенсу в нових реаліях, здатності адаптуватися до стрімких змін в усіх сферах епохи постмодерну.

Аксіосфера держави формується у процесі діалогу держави і суспільства, а також держави й особистості. При цьому динаміка аксіосфери держави виражена не тільки у формуванні, але й у фіксації та освоєнні цінностей держави. Цінності держави виступають як пережиті людьми і зумовлені культурою форми їхнього позитивного ставлення до держави та її інститутів, які визначають вибір поведінки, що відповідає цим цінностям.

Формами буття цінностей держави є, по-перше, державні ідеали, по-друге, державні інститути та, по-третє, державні образи. Серед державних ідеалів є такі цінності, як суверенітет, народовладдя, демократія, вибори, законотворчість тощо. На рівні державних інститутів такі цінності, як монарх, президент, парламент, уряд, міністерство тощо. Серед державних образів можна назвати такі цінності, як національна держава, правова держава, соціальна держава, сучасна держава тощо.

Ціннісний зміст держави, а також вся її аксіосфера багато в чому визначаються критеріями легітимності державної влади та окремих її гілок. Поняття легітимності є найважливішою характеристикою цінності держави, оскільки легітимною вважається така державна влада, що приймається народом і опирається на його добровільну згоду підкорятися прийнятим рішенням і здійснюваній діяльності. Оскільки така державна влада сприймається як справедлива і

правомірна, то визнання легітимності влади — це свідчення ціннісного змісту держави для населення [4, с. 202]. Крім того, зміст аксіосфери держави має відповідати критеріям суспільного блага і справедливості [5, с. 146].

Забезпечення гідності особистості виступає як визначальний аргумент щодо існування аксіосфери в сучасній державі. При цьому характерним є твердження, що гідність особистості одержує своє яскраве вираження у правовій державі через все різноманіття здійснюваних державних функцій і конкретних видів діяльності. Зокрема, це пов'язано з визнанням і юридичним закріпленням, гарантією і захистом як цінності особистості, так і її гідності; формуванням і закріпленням певного обсягу прав і свобод, що впливають із гідності особистості; визнанням і повагою прав і обов'язків у системі державних органів; дотриманням процедурних норм і режиму діяльності державних органів у забезпеченні гідності особистості [6, с. 490–491].

Слід підкреслити різницю між ціннісною характеристикою держави залежно від державного режиму. В авторитарній державі її ціннісний зміст полягає у тому, що державою визначається обсяг свободи особистості, тоді як у демократичній державі її ціннісний зміст полягає у тому, що державою забезпечується свобода особистості.

Як і в інших ціннісних сферах, в аксіосфері держави суб'єктом здійснюється вибір цінностей як духовно-практична процедура, у ході якої надається перевага одним цінностям над іншими.

Що стосується цінностей самої держави, вибір у суб'єкта є досить обмеженим і здійснюється між реальним та ідеальним. Щоправда, в умовах сучасного життя індивід має вибір між своєю державою та іншими державами, що принципово змінює традиційну проблематику цінності держави. Як видається, найважливішою складовою аксіосфери держави є її стійкість, оскільки чим стійкішою є держава, тим більшої соціальної та особистісної цінності вона набуває.

У вітчизняній юриспруденції уже досить довгий час основна увага приділяється питанням демократичної, правової і соціальної держави. Тим часом, за всієї значущості цієї проблематики, вона, по суті, не пов'язана з питанням про те, наскільки стійкою є існуюча держава і якими є її перспективи з погляду виживання держави в умовах мінливого світу, за здійснення своїх власних внутрішніх змін, а також за змін у державній владі та управлінській діяльності. Все це визначає необхідність виходу до нових характеристик держави, здатних відображати її потенціал в умовах мінливого світу і власного розвитку. Одна з таких нових проблем саме визначається проблемою стійкості держави, що розвивається.

Зазначимо, що через призму стійкості держави простежується її цінність, оскільки стійкість і сталість є основою визначення цінностей [7, с. 105]. Тому цінність будь-якої держави повинна бути пов'язана з її стійким існуванням. Не є у зв'язку з цим винятком розгляд питання про цінність нашої української держави. Чим довшим є її існування, тим вищою є її цінність.

Формування духовної ідеї держави з метою забезпечення її довговічності повинно опиратися на традиції ставлення нашого народу до влади і держави від Київської Русі до сучасної України. У зв'язку з цим звернемо увагу на ціннісну характеристику держави українського філософа права П. Юркевича, який існу-

вання держави пов'язував із проблемами бідності і багатства. При цьому він писав, що держава може настільки зменшити бідність, наскільки це зло допускається конституцією, і обмежити багатство тільки тією межею, після якої воно суперечить конституції [8, с. 717].

Справедливо відмічено, що держава — це не тільки сила примусу, заснована на законах, але також ідея, що мобілізує сили народу на спільну справу на основі авторитету державної влади, довіри населення до її політичних досягнень і цільових програм розвитку. Все це пов'язане з виходом на аксіосферу держави розгортання досліджень її змісту не тільки як важливого напрямку в теорії сучасної держави, але й визначального орієнтира розвитку української державності.

Можна наполягати на тому, що для права і держави аксіологія виступає не просто в традиційній інтерпретації як аксіологія права чи правова аксіологія, а як певна аксіологічна єдність, що пов'язує дві аксіосфери: аксіосферу права й аксіосферу держави. При цьому потрібно зазначити, що якщо на рівні філософії права мова йде про абсолютні цінності природного права, яким право повинно відповідати, то на рівні загальнотеоретичної та галузевої юриспруденції визначальними питаннями аксіології виступають зміст, система та ієрархія тих правових цінностей, які поряд із правовими нормами визначають поведінку людей.

Мабуть, багато питань загальної теорії права та філософії права лежить у площині розмежування сфери правосвідомості, яку багато філософів права розглядають як свою вотчину. Проте правосвідомість містить положення, які складають буття догми права (правові принципи, правові категорії, правові аксіоми, правові презумпції та правові фікції) і забезпечують існування правового життя суспільства. Такими ж компонентами правосвідомості виступають і інші відображені в ньому правові цінності: праворозуміння, суб'єктивне право, юридичний обов'язок, законність, правопорядок, юридична відповідальність тощо.

У цьому аспекті слід погодитися з В. Бачиним, що існує теоретична доцільність виокремлення двох іпостасей правосвідомості — природно-правової та позитивно-правової. Саме природно-правова правосвідомість містить ідеї непорушних заборон і безумовних цінностей, на відміну від позитивно-правової правосвідомості, яка спирається на сформульовані людьми засади права і визнані відносні цінності [9, с. 323, 325]. Думається, що природно-правова свідомість — це передусім сфера філософії права, тоді як позитивно-правова свідомість — це сфера загальної теорії права (загальнотеоретичної юриспруденції).

Для правової соціалізації та правового виховання найважливіший аспект правосвідомості пов'язується з поняттям правової ідентичності, яка розглядається як керівна у структурі правокультурних цінностей. Не випадково пробудження правосвідомості громадян пов'язують із формуванням правових цінностей, ментальності та типами соціальної самоідентифікації [10, с. 49]. Правова ідентичність не може не бути зорієнтованою на певну систему правових цінностей, правових традицій, специфічних нормативних цілісностей (законів, кодексів, основ, конституцій).

Як зазначає С. Алексєєв, одна з головних проблем правової теорії — це проблема таємниці права, яка прихована в гуманістичній зарядженості правової матерії. За юридичними конструкціями є «другий план», що виражає правові ідеї,

які відображають прогресивні соціальні цінності, а об'єктивований розум відображає фундаментальні правові цінності (особливі нормативно-правові побудови соціального регулювання, специфічні правові ідеї та принципи, юридичні конструкції у всіх їхніх різновидах) [11, с. 224, 229–238]. Тут не можна не погодитися з тим, що юридична наука (юриспруденція) не тільки впливає на світ права, але і є його найважливішою складовою із часів Стародавнього Риму, де почало розвиватися перворodne юридичне мислення, концентруючись у стійких уявленнях про шарку юристів, а в умовах сучасності стан юристів через сферу правового мислення впливає на правове життя суспільства [12, с. 241–244].

На думку В. Бачиніна, цінності, на які орієнтована правосвідомість, виступають у двох основних групах — як цінності існування і як цінності повинності. До цінностей існування належать життя, здоров'я, свобода, власність тощо (цінності-цілі), а цінності-повинності мають інструментальний характер (цінності-засоби). Лише цінності-засоби тут є правовими. І взагалі, всі цінності, які можна віднести до сфери права, виступають як цінності-засоби [9, с. 213]. Таким чином, визнається виключно інструментальна цінність права. Однак поряд з інструментальною (службовою) цінністю право має власну цінність. Будучи досягненням культури і цивілізації, право протистоїть сваволі, воно є символом свободи, справедливості, формальної рівності. Нарешті, суперечність між порядком і хаосом навряд чи можна успішно долати без права. З цієї точки зору право є не тільки уособленням порядку, а й цінністю, яка забезпечує його розвиток, охорону та взаємодію з хаосом.

Власна цінність права отримує своє вираження за такими напрямками, як соціум (соціальна цінність права) й особистість (особистісна цінність права). При цьому в змісті власної цінності права виокремлюються специфічні цінності, які на відміну від цінностей права (цінностей, що забезпечуються правом) називають правовими цінностями (права людини, суб'єктивні права, юридичні обов'язки, правозаконність тощо).

Соціальна цінність права визначається його здатністю вирішувати проблеми, що виникають у суспільстві, використанням правових засобів у державній діяльності, обсягом необхідного правового регулювання, забезпеченням стабільності у відносинах, надійністю шляхів захисту соціальної цілісності. Саме існування правової держави є визнанням соціальної цінності права.

Особистісна цінність права полягає насамперед у тому, що право є джерелом свободи особистості, що належить до певної соціальної спільності. За допомогою права вдається вирішити суперечність між особистою свободою і загальним благом. При цьому право вказує шляхи руху до різних цінностей, надаючи суспільним відносинам такі властивості, як доступність, оперативність, надійність, однаковість, безпека.

Світ цінностей у праві містить цінності, оцінки, ціннісні орієнтації, а також відповідні їм ієрархічні побудови системи правових цінностей. Серед правових цінностей справедливість, природне право, конституція, закон, суд тощо. Загальне визнання отримали такі правові цінності, як правова держава, поділ влади, права людини. Необхідно зазначити, що висунення свободи в центр сучасного політичного мислення визначило піднесення правових цінностей в системі сучасних цінностей.

В юридичній літературі визнається необхідність розгляду конституції (зокрема, Конституції України) як явища, що має особливу соціальну цінність у правовій системі суспільства. Ознаками визначальної соціальної цінності Конституції України називають те, що: вона наділена вищою юридичною силою і визначає рух всієї правової та політичної системи; в ній знайшли закріплення цінності та ідеали конституціоналізму; вона встановлює обмеження втручання державної влади в особисте та соціальне буття громадян; її інформаційна цінність виражена в своєрідному паспорті колективного громадянина, тобто держави; це інструмент узгодження інтересів різних соціальних груп і прошарків населення; нарешті, за її допомогою досягнення правової культури світового співтовариства і правових культур інших народів використовуються під час визначення демократичної спрямованості розвитку держави і суспільства в Україні [13].

Оскільки значущість права для людини і суспільства полягає передусім у розмежуванні сфер свободи і сваволі, слід зауважити, що правомірне і неправомірне, як добро і зло для моралі, служать праву як визначальні правові цінності. При цьому правомірне – основна правова цінність, а неправомірне – основна правова антицінність.

З існування таких правових цінностей, як правомірне і неправомірне, випливає існування тієї правової цінності, за допомогою якої дається оцінка правомірності дій учасників суспільних відносин – це законність (правозаконність). Так як категорія справедливості є основою правильного використання та застосування оцінок, виражених у категоріях блага, добра і зла, категорія законності (правозаконності) є основою правильного використання та застосування оцінок, виражених в категоріях формальної рівності, правомірного і неправомірного. Законність постає як найбільш пряме вираження етичної категорії справедливості [14].

Зауважимо, що у правовій сфері свобода не є правовою цінністю – вона є цінність права, яка через принцип формальної рівності матеріалізована за допомогою таких правових цінностей, як суб'єктивні права і юридичні обов'язки. Саме суб'єктивні права і юридичні обов'язки складають зміст свободи в юридичному сенсі і виступають як основоположні правові цінності. Слід підкреслити, що така правова цінність, як законність, ніби знаходить свою конкретизацію в суб'єктивних правах і юридичних обов'язках. Здійснення суб'єктивних прав і виконання юридичних обов'язків забезпечується такою правовою цінністю, як юридична відповідальність. Як правова цінність юридична відповідальність визначає правомірну поведінку людей. Правові цінності існують для суспільства й індивіда у вигляді «готових формул», які орієнтують у соціальному житті, впливаючи на вибір варіанта поведінки у сфері дії права.

Під час розгляду проблематики правових цінностей не можна не враховувати, що сучасна аксіологія виходить на новий етап свого розвитку. Зокрема, можна відзначити ціннісний релятивізм постмодернізму, здатний включати не тільки теоретичне, а й практично-духовне ставлення до світу і людини, і в цьому плані виявляється нове його співвідношення з етикою, правом і релігією. Не випадково як особливий рівень наукового вивчення цінностей пропонують різні програми аксіометрії [15, с. 28].

Про те, що проблематика цінностей не може обмежуватися сферою етики, писав ще М. Вебер. Зокрема, він зазначав, що поряд зі сферою етики існують інші сфери цінностей, і ці цінності може реалізувати той, хто бере на себе провину в етичному сенсі. Так, малодушністю буде заперечувати, що політичні міркування часто суперечать вимогам етики [16, с. 562].

При цьому, характеризуючи юриспруденцію, М. Вебер вказував на її специфіку, де те, що є значущим відповідно до проявів юридичного мислення, частково примусового логічного, частково пов'язаного конвенціональними даними схемами, і визначає ситуацію, коли правові принципи і певні методи їхнього тлумачення заздалегідь визнаються обов'язковими. Інакше кажучи, якщо хочуть певного результату, то такий-то правовий принцип відповідно до норм нашого правового порядку є відповідним засобом його досягнення [16, с. 720].

У підручнику «Філософія права» за редакцією О. Данильяна правові цінності розглядаються як самостійні цінності, що існують у трьох формах: 1) громадянські цільові цінності й ідеали, присутні в правосвідомості як правові ідеали, що лежать в основі правових обов'язків (деонтологічні правові цінності): справедливість, свобода, рівність; 2) предметно втілені цінності як переклад правових ідеалів у правове життя, які отримують своє закріплення в позитивних актах і реалізуються в системі правовідносин; 3) особистісні або екзистенційні цінності, що виступають як ідеальні уявлення про блага, права і традиції їхнього досягнення, що виступають як авторитетні та загальнообов'язкові установки правосвідомості особистості [4, с. 163–165].

Як видається, ціннісний ряд у правовій сфері складають два рівні: інтелектуальний і чуттєвий. Інтелектуальному рівню відповідають правові норми (зразки поведінки), юридичні конструкції, правові принципи, цілі, засоби. На чуттєвому рівні — емоції (позитивні — радість, захоплення; негативні — страх, тривога), сумніви (невпевненість), віра (впевненість).

Цікаво, що в теїстичному викладанні філософії аксіологія як вчення про цінності різного виду пов'язується з проблематикою сенсу життя, оскільки сенс життя є сукупністю найбільш значущих для людини цінностей, якими і заради яких вона живе [17, с. 356–357]. Про ціннісно-смісловий фон, створюваний протилежністю права, неправу і його необхідність пише В. Бачинін [9, с. 402–443].

У передмові до перевиданої монографії, присвяченої розгляду права як цінності, її автор П. Рабінович справедливо звертає увагу на «непереборну» актуальність проблеми цінності права, аргументованості власної цінності юридичного права і конструювання емпірично фіксованих показників його цінності [18, с. 6].

Можна зробити висновок, що подальший розвиток аксіології права може відбуватися на двох взаємопов'язаних рівнях: а) на рівні філософії права з аналітикою природного права і його системою абсолютних правових цінностей; б) на рівні загальнотеоретичної юриспруденції з аналізом відносних правових цінностей, що складаються в позитивному праві, конкретної правової цілісності.

До того ж для юриспруденції аксіологічні дослідження слід розвивати в напрямках не тільки аксіосфери права, а й аксіосфери держави. Нарешті, найважливішим завданням ціннісної характеристики зазначених сфер є порівняння використовуваних цінностей у межах формування аксіометрії права і держави.

ВИКОРИСТАНІ МАТЕРІАЛИ

1. Малахов В. Міфи про правові цінності // Право України. — 2011. — № 8. — С. 180–186.
2. Малахов В. П. Философия права : учеб. пос. — М. : Академический проект ; Екатеринбург : Деловая книга, 2002. — 448 с.
3. Кистяковский Б. А. В защиту права (интеллигенция и правосознание) // Вехи : Интеллигенция в России : Сб. статей 1909–1910. — М. : Молодая гвардия, 1991. — С. 109–135.
4. Філософія права : підручник / за ред. О. Г. Данильяна. — Х. : Право, 2009. — 208 с.
5. Бачинин В. А. Морально-правовая философия. — Х. : Консум, 2000. — 208 с.
6. Общая теория государства и права : академический курс в 3-х т. / отв. ред. М. Н. Марченко. — Т. 1. — М. : Зерцало-М, 2001. — 528 с.
7. Алексеев Н. Н. Основы философии права. — СПб. : Лань, 1999. — 326 с.
8. Юркевич П. Історія філософії права. Філософія права. Філософський щоденник. — 3-тє вид. — К. : Український світ ; Вид-во ім. Олени Теліги, 2001. — 752 с.
9. Бачинин В. А. Философия права и преступления. — Х. : Фолио, 1999. — 607 с.
10. Правове виховання в сучасній Україні : монографія / за ред. В. Я. Тація, А. П. Гетьмана, О. Г. Данильяна. — Х. : Право, 2010. — 368 с.
11. Алексеев С. С. Избранное. — М. : Статут, 2003. — 480 с.
12. Бачинин В. А. Философия права : конспект лекций. — Х. : Консум, 2002. — 368 с.
13. Тодика Ю. Конституція як соціальна цінність // Право України. — 2000. — № 12. — С. 9–12.
14. Явич Л. С. Общая теория права. — Л. : Изд-во ЛГУ, 1976. — 285 с.
15. Новейший философский словарь. — 3-е изд. — Мн. : Книжный дом, 2003. — 1280 с.
16. Вебер М. Избранные произведения. — М. : Прогресс, 1990. — 808 с.
17. Предеин Д. Введение в философию : учебник для православных духовных школ. — Одесса : Астропринт, 2005. — 536 с.
18. Рабинович П. Социалистическое право как ценность. — 2-е изд., стереотип. — Одесса : Юрид. лит., 2006. — 168 с.

Оборотов Ю. М. Від ціннісної характеристики — до формування аксіометрії права і держави

Анотація. У статті розглядається використання аксіологічного підходу до права і держави. Стверджується необхідність розгортання теорії цінностей не тільки для аксіосфери права, а й аксіосфери держави. Подальший розвиток аксіосфери права пропонується здійснювати на двох рівнях: рівні філософії права та рівні загальнотеоретичної юриспруденції. Визначальним завданням ціннісної характеристики права і держави розглядається проблематика порівняння цінностей у межах формування аксіометрії права і держави.

Ключові слова: правова аксіологія, цінності права, правові цінності, аксіосфера права, держава як цінність, філософія держави, аксіометрія права та держави.

Оборотов Ю. Н. От ценностной характеристики — к формированию аксиометрии права и государства

Аннотация. В статье рассматривается использование аксиологического подхода к праву и государству. Утверждается необходимость развертывания теории ценностей не только для аксиосферы права, но и аксиосферы государства. Дальнейшее развитие аксиосферы права предлагается осуществлять на двух

уровнях: уровне философии права и уровне общетеоретической юриспруденции. Определяющей задачей ценностной характеристики права и государства рассматривается проблематика соизмерения используемых ценностей в рамках формирования аксиометрии права и государства.

Ключевые слова: правовая аксиология, ценности права, правовые ценности, аксиосфера права, государство как ценность, философия государства, аксиометрия права и государства.

Oborotov Yu. From the Axiological Characteristics — to Development of Axiometry of Law and State

Summary. The article discusses the using of axiological approach to law and state. The need to deploy theory of value not only for axiosphere of law, but also for axiosphere of state is claimed. Further development of the axiosphere of law is proposed on two levels: the level of jurisprudence and the level of general theory of law. The defining characteristics of the objective value of law and state the problem in comparing the used values in the formation of axiometry of law and state.

Key words: legal axiology, values of law, legal values, axiosphere of Law and State.